

HALK SAĞLIĞI ve İNSAN HAKLARI EĞİTİMİ

Dr. Zuhal AMATO*

Halk sağlığı eğitimini insan hakları eğitimi ile birlikte *ismini koyarak* vermek, tüm dünyada 90'lı yıllarda yaygınlaşan bir süreç. Özellikle mezuniyet sonrası eğitimde dünyanın çeşitli üniversitelerinde başlayan "Halk Sağlığı ve İnsan Hakları" programlarını açabilmek, uygulayıcılarının söylediğine göre pek de kolay olmamış. İlgilendikleri konular nedeniyle insan hakları alanından aslında kopuk olmayan halk sağlığı, genelde ülkemizde olduğu gibi çoğunlukla ya bu gerçeğin farkında değiller, ya da insan hakları ile uğraşmayı doğrudan kabullenmemektedirler. Bu sonuncu grup özünde doğal olarak insan hakları ile ilgili konuların tartışılmasına karşı çıkmazlar, ancak aynen "çevre" konusunda olduğu gibi bu alanda da bazı marjinal insanların uğraştığını ve gerektiğinde bu konuların sadece bu "uç" insanlar tarafından dile getirilebileceğini düşünürler. Pratikte ise sağlıkta eşitsizlikten savaşların sağlığa olan etkisine, çocuk istismarından bebek ölümlerine onlarca insan hakları ihlali halk sağlığı sorunu olarak karşımıza çıkıyor. Artık terminolojik ve diğer tüm sıkıntıları bir yana atarak insan hakları ile ilgili kavramların nasıl halk sağlığı eğitimine entegre edileceği tartışmasının zamanı geldi. Bu konuda sevindirici bir gelişme var; son yıllarda halk sağlığına gönül vermiş genç kuşak hekimler ön yargılardan sıyrılmayı başararak hem insan hakları hem de tıbbi etik konularını daha derinden incelemeye yöneldiler. Bu hekimlerin sayıları bir avuç da olsa, bu ilginin bir göstergesi de geçtiğimiz Ekim ayında İzmir Karaburun'da yapılan konu ile ilgili halk sağlığı okuluna olan talebin fazlalığı ve toplantının canlı atmosferiydi.

Hekimlerin genel mezuniyet öncesi eğitimlerinde insan hakları konuları, başta halk sağlığı olmak üzere tıbbi etik ve adli hekimlik dersleri ile entegre bir biçimde verilmeli ve her tıp öğrencisinin temel insan haklarını özümseyerek mezun olmasına çaba gösterilmelidir. Aynı şekilde bu konular daha ayrıntılı bir biçimde mezuniyet sonrası programlarda da yer almalıdır. Bu yazıda halk sağlığı alanında geliştirilip uygulanan veya önerilen programlara örnekler verilerek halk sağlığı eğitimi verenler arasında bir tartışma başlatabilmek hedeflenmiştir.

Dünyadan Örnekler:

1996 yılında ABD'de yapılan bir çalışmada mezuniyet sonrası halk sağlığı programlarında insan hakları eğitiminin ne kadar yer aldığı incelenmiş ve bazı öneriler geliştirilmiştir. "Health and Human Rights" dergisinde (1) yayınlanan bu incelemede, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki 28 Halk Sağlığı Okulu ve bu halk sağlığı okulları dışında halk sağlığı yüksek lisans programı açan 15 okulun "insan hakları" eğitimi verip vermedikleri araştırılmıştır. Böyle bir eğitim veren okulların ders içeriği incelenmiş, ayrıca ABD dışındaki diğer 34 ülkenin de halk sağlığı programları ele alınmıştır. ABD'deki 28 Halk Sağlığı Okulu'ndan beşi "İnsan Hakları ve Sağlık" dersleri verdiklerini açıklarken; diğer 15 okulun hiçbirinde böyle bir programın olmadığı ifade edilmiştir.

Halk sağlığı okullarındaki ilk insan hakları kursu, Harvard'da 1991-92 akademik yılında başlatıldı ve 1994-95'de tekrarlandı. 1993'de Johns Hopkins'de, 1994'de ise California Üniversitesi, Yale Üniversitesi ve Boston Üniversitesi'nde benzer kurslar açıldı.

Araştırma kapsamına alınan 34 ülkede insan hakları konularını içeren sadece iki programa rastlandı: Biri Meksika'da "Instituto Nacional de Salud Publica" (Ulusal Halk Sağlığı Okulu) tarafından yapılan program, diğeri ise Avustralya'da Monash Üniversitesi tarafından açılan programdı. Her iki okul da insan hakları derslerini 1994-1995 yılında başlatmıştı (1).

İncelenen sekiz okuldan altısı insan hakları ve sağlık ile ilgili geniş bir bakış açısı ile çeşitlendirilmiş bir program sunarken; bir tanesi özellikle "AIDS ve İnsan Hakları" konusuna, bir diğeri ise özellikle çocuk ve gençleri ilgilendiren insan hakları sorunlarına ağırlık veriyordu. Geniş bir perspektifle insan hakları dersleri veren altı halk sağlığı okulu, insan haklarının genel prensipleri bakımından benzer konular işliyordu: İnsan Hakları Tarihi, Uluslararası İnsan Hakları Hukuku gibi (1). Ancak "sağlık ve insan hakları" konularında çeşitlilik söz konusuydu. Örneğin California-Berkeley kursunda çatışma ve savaşların sağlığa etkisi ve işkence konularına özellikle

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniv. Tıp Fak. Halk Sağlığı AD.

ağırlık verilirken, Johns Hopkins halk sağlığı uygulamalarının insan haklarına etkisine daha çok önem veriyordu. Özetle altı kursta da, halk sağlığı uygulamalarının insan hakları ile ilişkisinin yanı sıra sivil ve politik hak ihlallerinin sağlık sonuçlarına da yer verilmekteydi. Ancak Harvard ve Monash Üniversiteleri dışında "sosyal, ekonomik ve kültürel hak ihlallerinin sağlığa olan etkileri" konusunda göreceli olarak daha az yer verilmişti.

Adı geçen programların incelenmesi, bu alanda iki önemli tartışmayı gündeme getirmektedir:

1) Halk Sağlığı okulları programlarında insan hakları konularından bağımsız olarak "Halk Sağlığı ve Tıbbi Etik" dersleri de yer almaya başlamıştır. Bu programların bir kısmı insan hakları ile ilişkilendirilerek hazırlanırken, büyük bir çoğunluğu ise insan hakları ile bağlantı kurmamaktadır. Bu nedenle Halk Sağlığı-İnsan Hakları-Tıbbi Etik alanlarının bir arada düşünülmesi zor olmaktadır. Bu kavramların bir arada yer alma gerekliliği ülkemizde de son zamanlarda tartışılır olmuştur. Bu görüşün savunucuları; tıbbi etik konularının salt teknik ya da salt soyut kavramlar olmaktan çıkıp yaşamla bütünleşmesini, öte yandan asıl amacı birey ve toplum sağlığını korumak, geliştirmek, en çok görülen sağlık sorunlarına çözüm üretmek olan "Halk Sağlığı"nın insan hakları ihlallerinin sağlık sonuçlarını da tartışmasını önermektedirler. Gerçekten de Halk Sağlığı, İnsan Hakları ve Tıbbi Etik konularının birbiri ile iç içe geçtiğini, adı geçen okulların insan hakları programlarını inceleyenler görebilirler.

2) Varolan Halk sağlığı ve İnsan Hakları kurslarının bir çok yönden "Uluslararası Sağlık" konularıyla da ilintili olduğu gözlenmektedir. Harvard ve Yale'de açılan kurslar "Uluslararası Sağlık" bölümlerince verilmektedir. Böyle olmasının olumlu yönü olduğu gibi, insan hakları sorunlarının sadece uluslararası konularla sınırlı olduğu kanısı da uyanabilir; bu da sadece ulusal halk sağlığı ile ilgilenen halk sağlıkçıların konudan uzaklaşmasına, insan hakları sorunlarının "sadece başka ülkelerde olan sorunlar" gibi algılanmasına neden olabilir.

Harvard Üniversitesi, önümüzdeki günlerde ayrıca halk sağlıkçılara yönelik insan hakları konusunda üç-dört günlük kısa kurslar açmayı düşünmektedir. Yine Harvard Üniversitesi'nin bir önerisi; mezuniyet törenlerinde İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin dağıtımıdır. Ayrıca sağlık ve insan hakları ile ilgili halk sağlıkçılara yönelik bir kitap hazırlanmaktadır.

Son zamanlarda insan haklarının sağlık çalışanlarına daha aktif bir yöntemle öğretilmesi için çok sayıda kurs açıldığı gibi problem çözüme yönelik kitaplar da geliştirilmiştir. Benzer yayınların ülkemizde de kendi sorunlarımıza öncelik vererek hazırlanması olumlu bir gelişme olacaktır. Bu yayınlara bir örnek, Hollanda'da Johannes Wier Vakfı'nın yayınladığı "Sağlık ve İnsan

Hakları" kitabıdır. Bu kitapta olgular sunulmuş, problemler sıralanmış ve analitik bir yöntemle öğrenciye adım adım ne yapılabileceği sorularak hekimin bağımsızlığı, açıklık grevleri, savaş ve tecavüz, tehdit altında hekimlik gibi hassas konularda nasıl bir strateji geliştirilebileceği gösterilmiştir (2).

KAYNAKLAR

- 1 Brenner, J., "Human Rights Education in Public Health Graduate Schools: 1996 Survey", Health and Human Rights, vol.2 no.1.
- 2 Health and Human Rights A Course for Doctors, Nurses and Paramedics (in training), Johannes Wier Foundation, Hollanda, 1996.

Sağlık ve İnsan Hakları Kurslarından Örnekler:

Boston Üniversitesi Halk Sağlığı Okulu

Kurs ismi: Sağlık ve İnsan Hakları

Düzenleyen: Sağlık Hukuku Bölümü

Ana konular:

- Sağlıkta İnsan Hakları Felsefesi
- İnsan Hakları Hukuku
- Sağlık ve Haklar, Riskler
- İnsan Hakları ve Halk Sağlığı Uygulamaları
- Kadın Sağlığı ve İnsan Hakları
- Çatışmalarda Sağlık ve İnsan Hakları
- AIDS ve İnsan Hakları
- İnsan Üzerinde Deney
- İnsan Hakları İhlallerinde Hekimin Yeri
- Yaptırımlar
- Sivil Toplum Örgütleri ve İnsan Hakları

Harvard Üniversitesi Halk Sağlığı Okulu

Kursun ismi: Sağlık ve İnsan Hakları

Düzenleyen: Uluslararası Sağlık ve Nüfus Bölümü

Ana konular:

Bölüm 1: İnsan Haklarına Giriş

- İnsan Hakları Tarihi
- İnsan Hakları Hukuku
- İlgili Kurumlar, İzleme, Yaptırım
- Evrensellik ve Görecelik, Görevler ve Haklarda Kısıtlamalar

Bölüm 2: İnsan Hakları İhlallerinin Sağlık Etkileri

- Barış Zamanında
- Üreme Sağlığı ve Üreme ile İlgili Haklar
- Çatışma Döneminde

Bölüm 3: Halk Sağlığı Uygulamalarının İnsan Hakları Üzerine Etkisi

- Halk Sağlığı Hedeflerinin İnsan Hakları Normlarıyla İlişkisi (Cinsel ilişkiyle bulaşan hastalıklar, kardiovasküler hastalıklar vb.)

Bölüm 4: Sağlığın Geliştirilmesi ve İnsan Hakları

- Örnekler: Astım, AIDS vb.
- Ayrımcılığın Önlenmesi ve Sağlık

Bölüm 5: Sonuç

- Sağlık Hakkı

Halk sağlığı çalışanlarının rolleri ve sorumlulukları, halk sağlığının değişimi.

California, Berkeley Üniversitesi Halk Sağlığı Okulu

Kurs ismi: İnsan Hakları ve Sağlık

Düzenleyen: Sağlık Bilimleri ve Tıp Bölümü

Ana konular:

- Sağlık ve insan hakları kavramlarının tarihi
- İnsan hakları ihlallerinin epidemiyolojisi
- İnsan hakları ihlallerinin psikolojisi
- İnsan hakları ihlallerinin sağlık sonuçları
- İşkence kurbanlarını anlamak ve tedavi etmek
- Ekonomik, sosyal ve kültürel haklar: Yoksulluk, açlık ve aşırı nüfus, dış borçlanmanın etkileri
- Sağlık ve kadın hakları
- Sağlık ve çocuk hakları
- Sağlık politikalarının insan haklarına etkileri: HIV, sigara, üreme sağlığı vb.
- İnsan hakları ihlallerinin dökümantasyonu
- İnsan hakları eğitimi: Sağlıkçıların rolü
- Güncel insan hakları sorunları

Yale Üniversitesi Tıp Fakültesi

Kurs ismi: Uluslararası İnsan Hakları

Düzenleyen: Epidemiyoloji ve Halk Sağlığı Bölümü

Ana konular:

- İnsan hakları tarihçesi
- Hak teorileri, doğal haklardan insan haklarına geçiş

- İnsan hakları işleyiş biçimi
- Evrensellik ve kültürel görecelik
- İnsan haklarının korunmasında güncel sorunlar: Savaş suçları ve soykırım vb.
- İnsancıl yardım
- Sivil toplum örgütlerinin rolü
- Güvenlik ve "karmaşık olağanüstü durumlarda sorunlar".

Johns Hopkins Üniversitesi Hijyen ve Halk Sağlığı Okulu ve Georgetown Üniversitesi Hukuk Merkezi

Kurs ismi: Uluslararası Sağlık ve İnsan Hakları

Düzenleyen: Georgetown Üniversitesi Hukuk Merkezi

Ana konular:

- İnsan hakları kavramlarının tarihçesi, 1945'ten bu yana düzenlemeler ve kurumlar
- Uluslararası
- Sivil toplum örgütlerinin rolü
- Halk sağlığı politikaları ve programlarının insan hakları üzerine olan etkilerinin değerlendirilmesi
- Ekonomik, sosyal, kültürel haklar ve sağlık hakkı
- Biyoloji, tıp ve insan bilimleri
- Ruh sağlığı sorunları ve insan hakları
- İnsan hakları kısıtlamaları ve bulaşıcı hastalıklar (verem ve bağışıklama örnekleri)

Harvard Üniversitesi Halk Sağlığı Okulu

Kursun ismi: Çocuk Hakları/Çocuk Sağlığı

Düzenleyen: Uluslararası Sağlık ve Nüfus Bölümü

Ana konular:

- Çocuk hakları sözleşmesi ve çocuk sağlığı
- Ayrımcılık, yaşama hakkı, gelişme, kendini ifade hakkı vb.

Avustralya Monash ve Victorian Üniversiteleri

Kurs ismi: Sağlık ve İnsan Hakları

Ana konular:

- Haklar felsefesi, insan hakları hukuku
- İnsan hakları ve çatışmalar
- Yerli halklar, sağlık ve insan hakları
- Ruh sağlığı ve insan hakları
- Sağlık hizmetlerinden yararlanma
- Ekonomik yeniden yapılanma, sağlık ve insan hakları
- Kadın hakları ve çocuk hakları (özellikle silahlı çatışmalar zamanında)

Ek 1: Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı AD'den bir grup öğretim elemanının Halk Sağlığı ve İnsan Hakları eğitimlerinde kullanılmak üzere geliştirdikleri eğitim programı önerisi:

*** Temel bir hak: Sağlık**

- Sağlıkta eşitlik
- Sağlığını elde edebilme ve sürdürebilme hakkı
- Sağlık hizmetlerine ulaşılabilirlik
- Tedavi olma hakkı

*** Sağlık düzeyinde geldiğimiz nokta:**

- Ülkemizin önemli sağlık göstergeleri
- Dünyada durum nasıl
- "Sağlık" kimleri zengin ediyor

*** Halk sağlığında yeni etik sorunlar**

- Alanda ve klinikte yapılan araştırmalar
- Tıpta yüksek teknolojinin kullanımı

*** Hasta hakları:**

- Hizmeti alanlar ve sunanlar haklarının ne kadar bilincinde

- Uluslararası yazılı belgelerde hasta hakları
- Ülkemizde durum

*** Risk grupları:**

- Risk grubu yaklaşımı
- Çocuk, yaşlı fiziksel engellilerin sağlık alanındaki özel konumları

*** İşçi sağlığı: İnsan haklarının çiğnendiği bir alan**

- Koruyucu sağlık bir haktır
- Çığırın utancı iş kazaları ve meslek hastalıkları
- Çocuk işçiler

*** Sağlıkta demokratikleşme**

- Toplum katılımı
- Sivil toplum örgütlerinin rolü
- Sağlık çalışanlarının hakları

*** Uluslararası boyut**

- Yazılı belgelerde halk sağlığı ve insan hakları
- Uluslararası örgütler

*** Silahlı çatışma dönemlerinde sağlık hizmetleri**

- Cenevre bildirgesi
- Dünya Hekimler Birliğinin bildirme ve kararları
- Sivillerin durumu

*** Savaşların halk sağlığına etkisi**

- Çevrenin etkilenmesi
- Sağlık hizmetlerinin yok olması
- Risk gruplarının etkilenmesi

*** Nükleer tehlike**

*** Dünyadaki çatışmalar ve yeni sorunlar**

- Mültecilerin sağlık sorunları
- Çocuk askerler
- Sakatların rehabilitasyonu
- Yakın ve uzun dönem ruh sağlığına etkiler
- Etnik temizlik
- Cinsel saldırı

*** Olağan dışı koşullarda çalışan örgütler**

Ek 2: 5-9 Ekim tarihlerinde Karaburun'da yapılan "İnsan Hakları, Tıbbi Etik ve Halk Sağlığı" isimli 2. Halk Sağlığı Güz Okulu'nun genel programı:

- İnsan hakları ve halk sağlığına giriş
- Tıbbi etik ve insan hakları
- Türk Tabipleri Birliği, hekimlik ve insan hakları
- Uluslararası insan hakları hukuku
- İnsan hakları ihlallerinin sağlık sonuçları
- Sağlık politikaları ve halk sağlığı uygulamalarının insan hakları boyutları
- Savaş, silahla çatışma ve göç koşullarında sağlık
- Kadın sağlığı ve insan hakları (grup çalışması)
- Çevre hakkı (grup çalışması)
- Çocuk hakları (grup çalışması)
- İnsan hakları ve tıp eğitimi
- Türkiye'de insan hakları eğitimi, gereksinimler ve kaynakların değerlendirilmesi.